

מתוך:

דעת

כתב עת לפילוסופיה יהודית וקבלה

כרך 82 (תשע"ז)

העורכים

דב שזורץ • אבי אלקיים • חנוך בן-פזי

הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשע"ז

דעת
כתב עת לפילוסופיה יהודית וקבלה
גיליון 82, תשע"ז (2016)

יוצא לאור מטעם המחלקה למחשבת ישראל, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, 5290002

בתמיכת
הקתדרה לחקר הקבלה ע"ש הרב ד"ר א' שפרן
קרן מ. ג. לוי

עריכה לשונית בעברית
רתם כסלו

מזכירת המערכת: ורדה אביאני
טל. 972-3-5318368 • פקס 972-3-7384102
כתובת: בנין יעקובוביץ 1002, קומה ד' חדר 403, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן 5290002
דואר אלקטרוני daat.philosophy@biu.ac.il
אתר אינטרנט <http://jphilosophy.biu.ac.il/daat>

ציור העטיפה: ג'ק צימבר, שם היצירה: המלאך מטטרון
עיצוב העטיפה: אבי אלקיים

מסת"ב: 0334-2336 ISSN

© כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן
נדפס בישראל תשע"ז

סידור, עימוד, לוחות והדפסה:
א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

תוכן העניינים

	זהות יהודית ראשונית: מתווה לשיח חדש בשאלת הזהות, ושאלת הזהות היהודית 7	אבי שגיא
	אמונה ואינדיבידואליות: אדית שטיין מול ישעיהו ליבוביץ 33	רוני מירון
	'מישרים הרבה שאין להן סוף' – תפיסת הפרשנות ודרשת הפסוקים בסדר אליהו 59	עדיאל קדרי
73	כתב יד נירנברג, ספריה עירונית Cent. V. App. 5 ומסורות סוד אשכנזיות מהמחצית השנייה של המאה השלוש-עשרה – עיון מחודש	נעמה בן-שחר
	בריאת העולם במשנתו המוקדמת של ר' יוסף ג'קטיליה: בין פילוסופיה לקבלה 125	אדם אפטרמן
151	'בקדמות אין סוף': פירוש עשר ספירות לר' דוד הכהן תלמיד הרשב"א התרגומים העבריים בימי הביניים לחיבור משפאת אל-אנואר לאבו חאמד אל-עזאלי כמעצבי דיאלוג בין היהדות לאסלאם 159	אבישי בר-אשר אבי אלקיים
	הִילְכוּ שְׁנַיִם יַחְדָּו בְּלִתֵּי אֵם נוֹעְדוּ: חניכתו של האר"י הקדוש את ר' חיים ויטאל 211	דפנא לוין
	חידוש היהדות כדת הסוציאליזם: נחמן סירקין כממשיכם של משה הס והרמן כהן 251	אילון שמיר
285	ציונות רוחנית דתית – דת ולאומיות בהגותו של שמואל אלכסנדרוב 'מקורות מחשבותיו מפכים הם רק מאהלי שם' – למקורות מחשבותיו של הרא"ה קוק כפי שהם משתקפים בפולמוסו עם הרב ד"ר אהרן קמינקא 321	צחי סלייטר חגי שטמלר
	'יבנאל, עיר ברסלב': האדמו"ר אליעזר שלמה שיק (מוהרא"ש) וקידושו את המושבה יבנאל שבגליל התחתון 347	יוסי כץ

תגובות

חנה כשר תיקון טעות: על החיים התלויים בה"א זעירא 379

ביקורת ספרים

	פורטונה וטיקלא 383 אמהות המשיח במיתוס היהודי, ספריית הילל בן חיים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ירושלים ובני ברק, תשע"ד	יהודה ליבס
	הערות על הגנוסטיקאים כ'פסיכולוגים הראשונים' ועל תורת השחרור מעריצות הכוח הגנוסטי לפי וולטר ווינק 391 Walter Wink, <i>Cracking the Gnostic Code: The Powers in Gnosticism</i> , Atlanta, Georgia: Scholars Press 1993	אדמיאל קוסמן

H. Tirosh-Samuelson & A. W. Hughes (eds.), *Moshe Idel: Representing God*, Leiden & Boston 2014

H. Tirosh-Samuelson & A. W. Hughes (eds.), *Avi Sagi: Existentialism, Pluralism, and Identity*, Leiden & Boston 2015

נדב ברמן שיפמן פרגמטיזם: שם חדש לכמה דרכי חשיבה ישנות ביהדות 405
דוד ברויס, בין קנאות לחסד: מגמות אנטי-קנאיות בספרות חז"ל, רמת גן תשע"ה

Hannah E. Hashkes, *Rabbinic Discourse as a System of Knowledge: 'The Study of Torah is Equal to Them All'*, Leiden and Boston 2015

ספרים שנתקבלו במערכת 419

החלק האנגלי

- רונית מרוז הארכיאולוגיה של ספר הזוהר: ספרא דצניעותא כדוגמה IX
סטפנו וילאני בין מידע לגרות. טקסטים מהמאה השבע-עשרה באיטלקית על שבת צבי,
מהדורותיהם המודפסות ותפוצתם LXXXVII
אסתר סלומון הרב אליהו אליעזר דסלר כמחדש דרך במסורת המוסר CV

ביקורת ספר

- אבי אלקיים משיח בן אפרים בין יהדות, נצרות ושבתאות CXXXIII
נסים יושע, אנוס בכבלי משיח: תיאולוגיה, פילוסופיה ומשיחיות בהגותו של
אברהם מיכאל קארדוסו, ירושלים: מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח,
יד יצחק בן-צבי והאוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"ו

תקצירים CXXXIX

ביקורת ספרים

יהודה ליבס

פורטונה וטיקלא

רות קרא-איונוב קניאל, קדשות וקדושות: אמהות המשיח במיתוס היהודי, ספריית הילל בן חיים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ירושלים ובני ברק, תשע"ד.¹

קדשות וקדושות

זכר ונקבה – זה סוד המציאות; כך לפחות לפי המיתוס היהודי לגלגוליו. הספר שלפנינו מעמיק בכבשוני סוד זה ומעלה מתוכו את חלקן של אמות אמותיו של המשיח בשלבי תיקון העולם והגשמת הגאולה. שלא כדרך גבר, המכוון ישר אל המטרה, הולכות הן אורחות עקלקלות. סיפורי המקרא על בנות לוט שביקשו לתקן עולם במשכבי עריות, על תמר שבהתחפשה לזונה ילדה מחמיה את אבות בית דוד, על רות המואבייה, בעצמה מצאצאי בת לוט, שבהתקרבה בלאט למרגלות בעז בגורן השעורים הפכה גם היא לאמה של מלכות, על אסתר שממיתת אחשוורוש הביאה ליהודים רווח והצלה, סיפורים אלה נידונו שוב בספרות חז"ל ובספרות הקבלה, ושם הובררה יותר משמעותם הכללית הנסתרת. רות קרא-איונוב קניאל מעלה כאן את כל אלה במחקר פילולוגי-היסטורי פרטני ומלומד, חשוב ויפה, ואף עורכת השוואה מאלפת למיתוס הולדת המשיח הנוצרי, שעם היותו קשור למיתוס היהודי, איננו רק דומה אלא גם מנוגד לו, כי שם הדרך לגאולה היא דווקא דרך הבתולין. קרא-איונוב קניאל אינה מסתפקת בהצגת הדברים, אלא דנה גם בפשרם במתודות פסיכולוגיות וסוציולוגיות ומגיעה למסקנות מעניינות.

סוד זכר ונקבה ומה שביניהם, השווה והמפריד, הדומה והשונה, המנוגד והמשלים, העסיק ויעסיק רבים (ורבות) עד סוף העולם. גם הדברים היותר טובים הנכתבים בעניין זה, כאלה שמעלים תובנות חשובות ונכונות (כדוגמת הספר שלפנינו), גם אלה לעולם אינם מגיעים עד חקרו של סוד חמקמק זה, שיש אומרים שהוא אף משנה במשהו את טבעו עם חילופי הזמנים והדעות. בשורות שלפנינו מבקש אני להוסיף ולפתח מוטיב שאצל קרא-איונוב קניאל נזכר רק בחטף, והוא יכול אולי לשפוך אור נוסף על הפעילות הנקבית הקוסמית של העולם הזוהרי. כוונתי לדמותה של פורטונה, אלת המזל בתרבויות השכנות.

1 הרצאה שנישאה בערב שנערך על ספר זה במכון הרטמן בירושלים אור לכ"ח במרחשוון תשע"ה.

פורטונה כמובן אינה נזכרת בזוהר, אבל דומה שמהו מדמותה נספח אל טיקלא, שהיא ישות קוסמית המתוארת בו. זו אחת מהופעותיה של ספירת מלכות, בתפקידה כבית דין של מטה. טיקלא מתוארת בזוהר לעתים כמאזני משקל ולעתים כגלגל. בשתי הופעות אלה מסמלת הטיקלא את מצבו של העולם ואף מכריעה אותו, לזכות או לחובה, לטוב או לרע, כגלגל יוצר שברצותו מאריך וברצותו מקצר, שבו נבנים כלים ואף נחרבים.

הזוהר מאריך בתיאור פעולת הטיקלא במיוחד בפרשת וירא,² פרשת בנות לוט. גילוי העריות במרמה שביצעו השתיים באביהן, שממנו נולדו שתיים מאמהות המשיח (רות ונעמה), הוא גם תחבולה של הקב"ה, שבעזרת אותה טיקלא סיבב סיבובין שהובילו בסופו של דבר לבריאת אורו של משיח. הלשון 'קב"ה מסבב סיבובין' שנוקט הזוהר כאן עניינה גם בתיאור פלסטי של סיבובי אותו גלגל הנקרא טיקלא, וכן בהצבעה על דרכו של הקב"ה שפועל באמצעות סיבות רחוקות המשתלשלות זו מזו, כפי טענת הפילוסופים שבעיניהם האל הוא 'סיבת כל הסיבות'. אך כאן נוספת עוד קונוטציה, מיתית יותר מאשר פילוסופית: סיבובים אלה מרמזים על כך שהקב"ה נוקט לשם השגת מטרתו דווקא דרכי עקלתון, משוננות וזרות, המנוגדות גם למוסר הרגיל ולהלכה, כפי עולה מסיפור זה ומדומיו, שלפיהם הגנאלוגיה הנקבית של המשיח רצופה מעשי מרמה ואף גילוי עריות.

עניין זה הוא, כראוי, פרק מרכזי בספרה של קרא-איונוב קניאל, המביאה את המקורות עם תרגום והסברים ממצים ודנה בהרחבה במשמעותה של הטיקלא ובמקורות אפשריים רבים, לשוניים וענייניים, תוך משא ומתן עם חוקרים שקדמו לה בעניין זה,³ כשהיא מוסיפה על הצעותיהם אפשרויות חדשות ומעניינות. דמות הטיקלא חשובה למחקרה של קרא-איונוב קניאל על אופי הפעולה הנשי בסוד הגאולה, הן מפני שהיא אחראית, כאמור, לפעולתן של בנות לוט, הן מפני שהיא נקבית גם מצד עצמה. היא כאמור אחת מהופעותיה של ספירת מלכות, עיקר האספקט הנקבי שבאלוהות. בספירה זו התלכדו דמויות נקביות רבות המאכלסות את המיתוס היהודי, כגון ארץ, לבנה וכנסת ישראל. אבל עיקר עניינה של ספירת מלכות הוא היותה שכינה, כלומר היסוד האלוהי האימננטי, המסדיר את ענייני העולם הזה. גם אספקט זה נתפס כנקבי, וכן שלוש דרכי פעולתו, שכולן באות לידי ביטוי גם בתמונת גלגל הטיקלא: צדק, גורל ומזל.

צדק וגורל

באופן תיאורטי שלושת אלה אינם עולים בקנה אחד, שהרי אדם אינו שולט בגורלו ובמזלו, אך מידת הצדק פועלת לכאורה לפי מעשיו של אדם, אם לזכות ואם לחובה. אבל בעולם המיתוס הזוהרי לא בדיוק כך הדבר, כאן קיימים רצף וחפיפה מסוימת בין צדק וגורל.⁴ כאן צדק, המתואר לעתים כדמון נקבי, אינה מפנה פניה אל כל יחיד. ביום מיתתו מספר

2 זוהר ח"א, קט-קיא.

3 ובהם גם ספרי, פרקים במילון ספר הזוהר (עבודת דוקטור בהדרכת ג' שלום, ירושלים תשל"ו), ערך טיקלא. ניתן לקריאה גם באתר האינטרנט שלי: <http://pluto.huji.ac.il/~liebes/zohar/prakim.doc>

4 המזל בזוהר, המזדהה עם עיקר זקנו של פרצוף עתיקא קדישא, אינו עניין לכאן.

רשב"י הזוהרי שכל חייו מתיירא היה מפני צדק, שלא תשרוף את העולם בשלהבותיה, שכן צדק כשלעצמה חסרת פנים היא, ובעת שליטתה, כאשר העולם נוטה לרע, הדין דווקא מתעוות, ואז נספה צדיק עם רשע. רק בהיות בעולם צדיק בעל פני אנוש, השופט בצדק ועמה, מתבסמת צדק ומתמתקת.⁵

לפי תיאור זה דומה צדק לטיקלא. אף זו מתוארת במקום אחד בזוהר⁶ כמי שאחראית, בימי רעה קוסמיים, גם לעושה נשמות צדיקים ומסירתן לסטרא אחרא. אמנם במבט כללי ורחב יותר גם עושה זה מוצא לו תיקון, והדבר פועל דווקא לרעת סטרא אחרא, שכן מנשמות אלה יוצאים חסידי אומות העולם,⁷ וממזר תלמיד חכם הקודם, לדעת חז"ל, גם לכוהן גדול עם הארץ.⁸

תיאור כזה מקרב את טיקלא לעניינו של גורל. גם גורל העולם מתואר כמונע על ידי גלגל, כדברי הרמב"ם 'הגלגל סובב תמיד'.⁹ אפשר גם שהמונח טיקלא הושפע מקלותו (הטוֹוה), שמה של אלת גורל יונית, המסובבת בידה את פלך הגורל.¹⁰ כך הצעתי פעם בעל פה, וקרא-איונוב קניאל מפתחת זאת כאן היטב.

אמנם גורל נתפס בדרך כלל כעיוור ומנותק לגמרי ממעשי בני אדם, מזכויותיהם ומחובותיהם, אך אין זו כל האמת. אפשר ללמוד על כך אולי ממגילת אסתר, מגילת חג הפורים הוא הגורל. במאמר שכתבתי על מגילה זו¹¹ הראיתי שאף היא מגילה של הסתר פנים, הנושאת אופי נקבי של גלות ומלכות שיכורה מין, והמלכים, גם אחשוורוש וגם מלכו של עולם, פועלים בה כביכול באופן בלתי מודע, בכל זאת הגורל שבה הוא חלק מתוכנית גדולה המכוונת כלפי הגאולה.

פורטונה, לוגוס ודמוקרטיה אצל פילון

הגורל דומה גם למזל, אשר בלשונות אירופה נקרא בלשון נקבה – טיכה ביוונית, ובלטינית ובנותיה פורטונה, המתוארת מצד אחד כאשה (בדתות הפגאניות – אֵלֶה), ומצד אחר כגלגל. על האפשרות שדמות זו השפיעה גם על דמות הטיקלא מעיר גרשם שלום, מבלי לפרט, בכתב ידו בזוהר שלו,¹² וקרא-איונוב קניאל מצטטת זאת כאן בהערה.¹³ באותה הערה היא מפנה גם לספרו של פילון האלכסנדרוני, על שהאל הוא ללא שינוי, פסקה 176. לשם הפניתי אותה אני בשעה שהספר שלפנינו היה כבר בשלב ההגהות, ולא היה סיפק בידה

5 זוהר ח"ג, רצא-רצב, אידרא זוטא.

6 זוהר ח"ב, צה ע"ב, סבא דמשפטים.

7 שלפי חז"ל, תוספתא סנהדרין יג א, יש להם חלק בעולם הבא.

8 לפי המשנה, הוריות ג, ח.

9 הלכות יסודי התורה, א, ה, ז.

10 אפלטון, פוליטיאה, י, 617.

11 'ליבס, 'רוח הקודש מתעוררת בבשר ודם' (השם המקורי: 'מגילת דת המלך'). מוסף 'איגרת הפורים', מקור ראשון, י"ד באדר ב תשע"א, עמ' 108. ניתן לקריאה גם באתר שלי: <http://pluto.huji.ac.il/~liebes/zohar/> esther.doc

12 ספר הזוהר של גרשם שלום עם הערות בכתב ידו התפרסם במהדורה פקסימילית, בהוצאת מאגנס, ירושלים תשנ"ב, כרך ג, עמ' 1455.

13 עמ' 186, הערה 38.

להרחיב, וזאת מבקש אני לעשות עתה. וכך כותב שם פילון (בתרגומי מן היוונית.¹⁴ בסוגריים מרובעים הבאתי גם את המקור כשיש לו משמעות לקוראי עברית):

רוקדת במעגל [קיקלוס, ואולי גם מכאן טיקלא] התוכנית [לוגוס] האלוהית, אשר ההמון מקרב האנשים מכנים מזל [טיכה]. וכך בזרימתה דרך ערים, עמים וארצות מקציבה היא לאחרים את אשר לאחרים ולכול את אשר לכול, כשלעתים פשוט מחליפה היא את השייך לכל אחד ואחד, כדי שתבל המיושבת כולה תנהל את הטוב שבמשטרי המדינות – דמוקרטיה.

פילון מזהה כאן את מה שנקרא בפי ההמון טיכה, כלומר מזל מקרי והפכפך, עם התוכנית האלוהית, הלוגוס (שביוונית מינו זכר, מה שלא נשמר בתרגומו כ'תוכנית'), חוכמת האל שבאמצעותה, לדעת פילון, אף נברא העולם. הביטוי שתורגם כאן במילה 'ההמון' הוא ביוונית 'הי פולוי', שפירושו המילולי המרובים, והוא משמש בכתבי אפלטון כניגוד לפילוסופים. בזיהוי טיכה עם לוגוס מתנגד פילון לדעת אותם מרובים. מה שנראה לכאורה כהפכפכנות אינו אלא תוכנית אלוהית להשלטת צדק או דמוקרטיה בעולם, כאשר כל מעמד מקבל בתורו את הזכויות ואת הנכסים.

הדמוקרטיה שעליה מדבר כאן פילון מתקבלת מסכום של כל המשטרים המתחלפים בכל מדינה ומדינה לאורך ההיסטוריה, כי בהתחלפות כזאת מעניק הלוגוס לכול את זכויותיהם. אין הכוונה כמדומני למשטר הדמוקרטי השורר במדינה מסוימת בזמן מסוים,¹⁵ כגון באתונה במאה החמישית, שכן זהו רק אחד מן הרכיבים באותו שלם, ונוסף על כך, בזמן השלטון הדמוקרטי שולטים דווקא 'הרבים', שנגדם יוצא פילון. אך מכל מקום, דברי שבה כאלה לדמוקרטיה, כטובה שבמשטרי המדינות, לא נמצא, ככל הידוע, בדברי הפילוסופים העתיקים אלא אצל פילון בלבד (גם במקומות נוספים בכתביו), וכך גם בנוגע לקשר שבין דמוקרטיה למזל, פורטונה בלטינית, שכאמור דווקא מלכות הולמת אותה יותר.¹⁶

פורטונה בחוכמת הגויים

את זיהויה של טיכה (היא פורטונה בלטינית, כאמור) עם לוגוס מציג פילון כזכור כניגוד לדעת ההמון. אמנם פילון אינו היחיד ששולל את תיאורה של פורטונה כעריצה הפכפכנית כול-יכולה. כך מצאנו גם באמרה המיוחסת לאפיוס העיוור, הדיקטטור והצנזור הרומי הקדום, איש המאה הרביעית לפני הספירה: 'Faber est suae quisque fortunae' (כלומר,

14 רק לאחר שנישאה ההרצאה הנוכחית, התפרסם תרגום לעברית של חיבורו של פילון, מאת יוחנן כהן-ישר (בתוך כתבי פילון האלכסנדרוני, כרך רביעי, חלק שני, בעריכת מארן ר' ניהוף, ירושלים תשע"ה). השארתי כאן את תרגומי שלי, המתאים יותר לכוונתי (כהן-ישר מתרגם למשל את המילה טיכה כגורל ולא כמזל).

15 ראו עתה גם את ההערה בעניין זה שהוסיף כהן-ישר לתרגום פסקה זו (ראו ההערה הקודמת).
16 אפשר אף שמלכות גם מביעה טוב יותר את רצון העם. כך שטחתי במאמרי 'יחי המלך: חולשתו של מלך וכוחו', על דעת הקהל, דת ופוליטיקה בהגות היהודית: ספר היוכל לכבוד אביעזר רביצקי, בעריכת ב' בראון, מ' לורברבוים, א' רוזנק וי"צ שטרן, ירושלים תשע"ב, כרך א, עמ' 459-481. ניתן לקריאה גם באתר שלי:

<http://pluto.huji.ac.il/~liebes/zohar/melekh.doc>

כל אדם הוא יוצרה של הפורטונה שלו).¹⁷ אך תיאורה של פורטונה בדמות נשית הפכפכה אינו רק נחלת העם הנבער. בין היוונים נחשבה היא לאֵלָה, וגם בקרב המשכילים שבהם, כגון הנואם והסופיסט החשוב הרודס אטיקוס, איש המאה השנייה לספירה, שהיה גם עשיר מופלג, היטיב לעירו ואף בנה בה מבני פאר שחלקם ניצבים עד היום ומפארים את אתונה. הביוגרף פילוסטרטוס, בין דורו הצעיר של הרודס, מספר בספרו 'חיי הסופיסטים' (חלק ב, עמ' 547) שטיכה־פורטונה לא העלימה עין מאביו של הרודס. זה אמנם איבד את עושרו ונהיה עני, אך אז גילתה לעיניו פורטונה אוצר בל יתואר בבית שרכש בימי עושרו. מהעושר שירש בנה הרודס באתונה גם מקדש לפורטונה, ובו פסל האלה עשוי שן (שם 550), ואין ספק שנהג כראוי.

התלהבות פחותה כלפי פורטונה מפגין בואתיוס, הפילוסוף איש המאה החמישית והשישית לספירה, בספרו 'נחמת הפילוסופיה', וגם על כך אין לתמוה. הוא היה מן העשירים והמשפיעים ברומי במאה החמישית והשישית לספירה, עד שנחשד על ידי תיאודוריק, המלך הגותי של איטליה, בקשר עם הקיסר המזרחי כדי להחזיר את רומי המערבית לעצמאותה ולקיסרותה, והושם בבית הסוהר עד מותו. את 'נחמת הפילוסופיה' כתב בכלא, ושם תיאר במילים קשות את פורטונה הבוגדת שבעבר סיפקה טובות הבל, ואז החליפה ערפילית זו ולבשה פרצוף שקר. למזלו של בואתיוס, את מקומה של זו תפסה אישה יפה ממנה, שבאה לנחמו בכלאו, היא הפילוסופיה.¹⁸

גם כשהמירו עמי אירופה את דתם לנצרות, לא נטשו את פורטונה (בואתיוס אף הוא היה נוצרי, אך לדעתי בשעה שכתב את 'נחמת הפילוסופיה' כבר חזר בו מן הנצרות אל דת אבותיו). גם בספרות ימי הביניים מתוארת הפכפכנות זו לעתים קרובות, ואף בתקופה קרובה להיווצרות הזוהר. התיאור המפורסם ביותר הוא השיר הלטיני 'או פורטונה', השייך לקובץ 'פרמינה בוראנה', שנתחבר במנזר גרמני במאה ה־13. פרסומו הרב בימינו בא לו מן המנגינה המרשימה שצירף לו המלחין הגרמני קרל אוֹרֶף. מנגינה זו, המצטיינת בעוצמה פתטית, אמנם משמרת את הדמוניות של פורטונה, ובכל זאת מחטיאה לדעתי את משמעות הטקסט, שעניינו תלונה נגד דמונית זו ותהפוכותיה. יש אף שמצאו במנגינה זו משהו מרוח הנאציזם (אורף לא נמנע גם מקשרים עם המשטר הנאצי), ואולי מפני כך העדיפו רבים לייחס את המנגינה לא לאורף אלא למוצרט.

גם בשיר זה דומה פורטונה מכמה בחינות לטיקלא הזוהרית, ואף קרא־איונוב קניאל רומזת לכך, בהביאה בספר שלפנינו (בעמ' 203) פקסימיליה של כתב יד עתיק של שיר זה. קרא־איונוב קניאל אינה מסבירה זאת במילים ואינה מפרטת את ההקבלה בין פורטונה של השיר לטיקלא של הזוהר, אך זו גלויה לעין, ועולה כבר משורות הפתיחה: 'O Fortuna' 'velut Luna' שתרגומן: 'הו פורטונה, כמו לבנה (למען החרוז אבקש מן הקורא לבטא 'לבנה' במלעיל). הקשר עם הלבנה מצוי בוודאי גם ברקע תיאורי הטיקלא הזוהרית, שכאמור היא והלבנה שתיהן מופעים של ספירת מלכות.

17 האמרה מיוחסת לאפיוס קלאודיוס העיוור ונשתמרה בתוך: Pseudo-Salustius, *Ad Caesarem senem de re publica oratio*, 1. 1

18 על כך אפשר לקרוא בראשית הספר 'נחמת הפילוסופיה' בתרגומי ובמבוא שהקדמתי לו, בספרי מנמוסיני: תרגומי שירה עתיקה, ירושלים תשע"א, עמ' קכא-קלג. וכן באתר שלי: <http://pluto.huji.ac.il/~liebes/zohar/consolatio.doc>

בהמשך מתאר השיר הן את שינויי מצב הלבנה, הן את סיבובי גלגל המזל והגורל ואת התהפוכות שנגרמות בעטיים בחיי אדם (בתרגומי):

הו פורטונה/ כמו לבנה/ במצב משתנית/ תמיד מתמלאת/ או נחסרת./ חיים
נתעבים/ לעתים כה מקשים/ ואז מרפאים/ בשעשועים/ עיני פיקחון,/ את העונות/
ואת היכולת/ ממסים כקרחון.
גורל מפלצתי/ ובטלתי/ אתה גלגל מסתובב./ מצב רעוע/ ישועה ריקה/ תמיד
נגוזה / [...]

תשועתן של פורטונה וטיקלא

למרות הפכפכנותה של טיכה־פורטונה השליכו אנשים עליה את יהבם. ואין מדובר רק בפרטים עשירים (הנהוגים כך עד היום), אלא גם בערים ובמדינות. בתקופה ההלניסטית נחשבה טיכה גם לפטרוניתן של ערים רבות בארץ ישראל, עיר־עיר וטיכה שלה, שתמונתה או פסלה ניצבו בחוצותיה והתנוססו על מטבעותיה. אך לאחרונה נתפרסם על כך ספרה של שמעונה רודן, המזל, העיר והים: פולחן טיכה ופורטונה בערי החוף של ארץ ישראל.¹⁹ רודן, חוקרת התרבות הימית, עוסקת רק בערי חוף, שכן טיכה נחשבה במיתולוגיה לבתו של אוקיינוס,²⁰ אך גם ערים אחרות שמו בטיכה את מבטחן, כגון בית שאן (סקיטופוליס), שם נמצאה בתוך מדליון עגול, ברצפת פסיפס, תמונה יפהייה של טיכה, אוחזת בקרן שפע ועל ראשה כתר חומות בית שאן. כאן גם טיכה עצמה לא נמלטה מתהפוכות המזל, שכן בשנת 1989 נעקר עיגול פסיפס זה בידי גנבים ורק לאחר שנתיים נמצאה טיכה זו והושבה, הפעם למוזיאון רוקפלר שבירושלים.

כמו טיכה־פורטונה, גם השכינה, להבדיל, היא שומרת עמה ועירה, ככנסת ישראל ובתולת בת ציון וירושלים. תפקיד זה מתבטא גם בהופעתה כטיקלא, שיש לה תפקיד חשוב, כפי שלמדנו מספרה של קרא־איונוב קניאל, בגנאלוגיה של המשיח ובגאולת ישראל, ובע"ה היא תקיימונו טוב יותר מפטרונית הערים ההלניסטיות, שכבר אינן בנמצא. חרף הדמיון החיצוני בין פורטונה לטיקלא, בפנימיות הדבר יש הבדל גדול ביניהן. אמנם גם טיקלא בסיבובה פועלת לכאורה בחוקיות, או באי־חוקיות, של גורל ומזל. גם בפעילותה ניכרת כעין קפריזיות נשית,²¹ ובמהלך סיבובה אף נעשקים צדיקים. אך כאן אין זאת כל האמת. בסיפור הגדול מתבררים כל אלה, כפי שראינו, כסיבות וסיבובין נסתרים שבהם מנהיג הקב"ה את עולמו כלפי הגאולה השלמה.

בסיבוב הטיקלא נמצא אפוא לא רק את טיכה אלא גם את הלוגוס של פילון, את התוכנית האלוהית הזכרית הגדולה; וכפי דברי רשב"י דלעיל, צדק לא תשרוף עולם בשלהבותיה בשעה שמצוי עמה גם שופט צדיק. יפה הראתה קרא־איונוב קניאל במחקרה

19 הוצאת נהר, בנימינה תשע"ד.

20 הסידוס, תיאוגוניה, שורה 360.

21 על הקפריזיות והספונטניות המיוחדות בקבלה ליסוד הנקבי באלוהות, הרחבתי במאמרי 'בריכה ומלא בספר הבהיר, עיון מחודש'. קבלה, 21 (תש"ע), עמ' 121-142. ובאתר שלי בכתובת: <http://pluto.huji.ac.il/~liebes/>

zohar/breikha.doc

המרהיב את הגנאלוגיה האמהית של המשיח. מעתה אי־אפשר יהיה להתעלם מצד זה של המציאות ושל תהליך הגאולה היהודי, גלגל נקבי קפריזי ונשים שבוראות אורו של משיח בדרכי עקלקלות של עבירה לשמה, אך כמובן אין לשכוח גם את הצד השני המשלים: למשיח יש גם שושלת של אבות, גברים הפועלים דווקא ביושר ובמודעות, ואין שלמות ותיקון כי אם בארוס ובאיחוד זכר ונקבה.